

OM BOGEN

Thomas Brudholm & Martin Mennecke

“Det hører aldrig op. Aldrig hører det op.”

Günther Grass, *I Krebsengang*

I bogen *I Krebsengang* skriver den tyske forfatter Günther Grass: “Historien, eller rettere den historie, vi har rørt op, er et forstoppet lokum. Vi skyller og skyller, men lortet kommer alligevel op.” Grass taler her om den tyske bearbejdelse af fortiden og Det Tredje Riges plads i den tyske historie, men han anslår samtidig en problematik, der gør sig gældende efter alle folkedrab: Uanset hvad man gør for at “komme videre”, så er det ikke nok. Fortiden vil ikke forgå; måske bør man aldrig forsone sig med det, der skete.

Denne bog handler om de spørgsmål og dilemmaer, der opstår *efter* folkedrab: efter Auschwitz, efter Rwanda og efter andre chokerende og omfattende forbrydelser mod menneskeheden. Derfor må det bemærkes, at der måske ikke er noget klart *efter* efter folkedrab. I hvert fald ikke hvis man dermed mener, at det, der var *før*, på alle måder er helt slut; noget rent fortidigt, som man kan og bør lægge entydigt bag sig. Gennem en generel introduktion til bogens tema og ti fagligt fokuserede kapitler lægger bogen op til diskussion af en række af de problemer, som samfund og individer står over for efter folkedrab. Det drejer sig – helt overordnet – om, hvordan overlevende, digtere, komponister, filosoffer og psykologer, ja hele samfund og forskellige institutioner og organisationer har reageret på folkedrab. De mere præcise temaer indbefatter diskussioner om skyld, straf og tilgivelse, om den psykologiske terapies muligheder og begrænsninger, om komponisten Schönberg og heavy metal, om overlevendes litterære vidnesbyrd, om kunstneriske installationer, om udviklingen af metoder til identifikation af lig i massegrave, om dokumentarfilms betydning for bearbejdningen af fortidens uhyrligheder og mere til. I denne

indledning vil vi redegøre for den pædagogiske ide bag bogen, dens målgruppe og bidragydere.

DANMARK OG FOLKEDRAB

Efter folkedrab handler på den ene side om en forbrydelse og en række problemer, som ligger langt fra en tryk dansk hverdag. På den anden side er disse forbrydelsers konsekvenser så vidtrækkende, at de på alle mulige måder også er relevante for os. Uanset om man tænker på Srebrenica, Rwanda eller Darfur, så spiller det internationale samfunds reaktion under folkedrab altid en væsentlig rolle for, hvordan og hvorvidt folkedrab får lov at udvikle sig. Dertil kommer, at arbejdet med at genopbygge samfund, hvor folkedrab har fundet sted, aldrig kun er et anliggende for de umiddelbare ofre og gerningsmænd. Tværtimod udvikles de fleste retsopgør, genopbygningsprogrammer og andre tiltag typisk i samarbejde med det internationale samfund. Temaet *efter folkedrab* er således også et dansk anliggende: Danske psykologer, nødhjælpsarbejdere, soldater og sygeplejersker er involveret i genopbygningsarbejdet efter folkedrab. Danske politikere, jurister og embedsmænd skal træffe beslutninger om mulighederne for at retsforfølge folkedrabenes gerningsmænd – ikke bare ved internationale domstole i udlandet, men også i Danmark. Overlevende fra Holocaust, Cambodja og Rwanda besøger danske gymnasier og fortæller eleverne om deres erfaringer – og danske elever besøger venskabsklasser i f.eks. Bosnien. Danmark har siden 2003 haft en mærkedag for Holocaust og andre folkedrab, Auschwitz-dagen. Siden 2004 har Danmark været medlem af *Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research*, et internationalt samarbejde, der samler diplomater og eksperter fra 24 lande. En dansk undervisningsbog om reaktioner på folkedrab er derfor relevant af mange grunde.

BOGENS FORMÅL OG STRUKTUR

Ideen til bogen opstod i forbindelse med vores flerfaglige undervisningsarrangementer for elever fra ungdomsuddannelserne på den årlige Auschwitz-dag den 27. januar. Flere lærere efterspurgte en bog, som kunne bruges til forberedelse og gennemførelse af undervisningsforløb, som omfattede flere fag, og som samtidig var på et højt fagligt niveau. Da vi hele tiden har været overbevist om, at det på alle mulige måder er oplagt at arbejde tvær- eller flerfagligt med temaet *efter folkedrab* har vi med denne bog forsøgt at imødekomme disse ønsker. Vi har valgt at gøre det på den måde, at bogens afsnit hver især fremlægger et be-

stemt fagligt perspektiv på emneområdet. Fler- eller tværfagligheden er altså ikke en del af de enkeltstående afsnit, men en mulighed, der kan udnyttes gennem kombinationen af dem. Om det er lykkedes, afgøres i sidste ende af bogens brug, men hensigten er i hvert fald at muliggøre en form for tværfaglighed, som bygger på “fagfaglighed”, og som integrerer refleksion over de enkelte fags særpræg og muligheder. Derfor indeholder flere af kapitlerne længere refleksioner over, hvad det overhovedet vil sige at anvende den givne faglige vinkel på bogens emne. Det gælder ikke mindst det religionsvidenskabelige, filosofiske og litteraturvidenskabelige bidrag.

Herudover har vi lagt vægt på at udgive en bog, som giver lærere og elever på ungdomsuddannelserne lyst til at diskutere og læse videre om emnet, og som kan bruges forskelligt alt efter muligheder og behov. Derfor er hvert kapitel inddelt i tre hovedafsnit: Først er der en kort introduktion til den givne faglige vinkel og til nogle af de spørgsmål, der kan rejses i det pågældende fag, når temaet er *efter folkedrab*. Dernæst en dyberegående diskussion af to centrale problemstillinger, og til sidst en perspektiverende afslutning. Hertil kommer, at der til hvert kapitel er en sektion på websiden www.folkedrab.dk, hvor elever og lærere kan finde kildemateriale og kommenterede links som inspiration til yderligere arbejde med emnet. Tanken har været at muliggøre forskellige former for brug, alt efter hvilket niveau man underviser på: I nogle sammenhænge kan hele kapitler danne grundlag for diskussion i klassen eller for opgaveskrivning. I andre sammenhænge kan det være mere formålstjenligt at plukke et af de to diskussionsafsnit ud og uddele det i sammenhæng med det tilhørende kildemateriale. Websiden www.folkedrab.dk kan støtte arbejdet med bogen, idet den rummer omfattende oplysninger om forskellige folkedrab og dertil knyttede temaer.

BOGENS KAPITLER

Det første kapitel i bogen giver en generel introduktion til selve emnet efter folkedrab. Det drejer sig dels om forskellene mellem krig og folkedrab, dels om nogle generelle karakteristika for tiden efter folkedrab. Otte ud af de ti følgende kapitler repræsenterer hver især ét af gymnasieskolens faglige perspektiver. De to kapitler, som afviger herfra, er et *litteraturvidenskabeligt* og et *naturvidenskabeligt* bidrag. Det litteraturvidenskabelige kapitel kan bruges i dansk, men også i andre sprogfag, og er skrevet af Morten Lassen. Kapitlet drejer sig om vidnesbyrdlitteraturen, altså om den litteratur om folkedrab, som er skrevet af vidner hertil. Lassen diskuterer først spørgsmålet om, hvorvidt og hvordan man “må”

skrive litteratur om Auschwitz. Dernæst drejer det sig om de vidnesbyrdsforfattere, for hvem det at skrive bliver en måde at holde sig i live på efter folkedrab. Det andet kapitel, som ikke repræsenterer ét bestemt fag på ungdomsuddannelserne, er skrevet af den canadiske professor og retsmediciner Mark Skinner. Mark Skinner har blandt andet arbejdet med retsmedicinske undersøgelser i Bosnien og Afghanistan, og på den baggrund skriver han dels om de metoder eller teknologier, som det retsmedicinske arbejde efter folkedrab betjener sig af, og dels om de etiske spørgsmål, som metoderne og teknologierne konfronterer os med. Med dette kapitel illustreres det tydeligt, at blandt andet biologi og statistik har en væsentlig betydning for forsøg på at fremme sandhed og retfærdighed efter folkedrab. Bogens tema er med andre ord ikke udelukkende relevant for de humanistiske og samfundsvidenskabelige fag.

De øvrige otte kapitler er mere regelrette i forhold til fagrækken. I sit kapitel om *billedkunst* indfører Dina Vester Feilberg læseren i, hvordan to billedkunstnere har reageret på folkedrab. Det drejer sig mere præcist om Christian Boltanski og Alfredo Jaar, hvis værker om tiden efter folkedrab bliver præsenteret og analyseret. I det *filosofiske* kapitel fokuserer Thomas Brudholm på de etiske aspekter af to meget omdiskuterede spørgsmål. Det første drejer sig om tilgivelsens problematik efter folkedrab, det andet om, hvorvidt det giver mening at tale om, at ét folkedrab er værre end et andet. Stine Thuge ser, med udgangspunkt i den betydning, som *historie* har for mennesker og samfund, på tiden efter folkedrab i et historisk perspektiv. Først introduceres grundlæggende begreber som “erindringshistorie” og “kollektiv erindring”, hvorefter mindekulturen om folkedrab undersøges ud fra diskussioner om forskellige mindesmærker, museer og monumenter. Endelig udforskes de problematikker, der knytter sig til det at skrive en historie om folkedrab – efter folkedrab. Historiker og medieekspert Karsten Fledelius undersøger, hvordan dokumentar- og spillefilm kan være udtryk for tiden efter folkedrab. Han peger på forskellige faktorer, der påvirker medierne, introducerer medievidenskabelige begreber og giver eksempler fra en række forskellige folkedrab. I kapitlet om musik gennemgår Henrik Palsmar to vidt forskellige former for kompositionsmusik om folkedrab. Det drejer sig for det første om Schönbergs *A Survivor from Warsaw* (En overlevende fra Warszawa), og med analysen af dette enestående værk gives der samtidig en indføring i tolvtonemusikken. For det andet ses der kritisk på, hvordan ordet *genocide* bruges inden for heavy metal-rock med særligt fokus på Judas Priests nummer *Genocide*.

Peter Berliners kapitel handler om *psykologiens* perspektiv på de problemstillinger, der opstår efter folkedrab. Den første problemstilling drejer sig om, hvor-

dan man – psykologisk – kan hjælpe og støtte de overlevende, samtidig med at man lytter til deres vidnesbyrd som andet og mere end en sygdomshistorie. Dernæst diskuterer Berliner, hvilken form for støtte det er bedst at give, og her drejer det sig især om behovet for at inddrage hele grupper og lokalsamfund i forsøget på at hjælpe folk. Frida Hastrups kapitel repræsenterer det *religionsfaglige* perspektiv. Det ene problemafsnit diskuterer den rolle, som religion kan spille, når overlevende leder efter en forklaring på, hvorfor uhyrlighederne fandt sted. Det andet drejer sig om brugen af religiøse – eller religiøst prægede – ritualer og ceremonier i forsøg på at komme til rette med fortidens forbrydelser. Endelig belyser Lene Aggernæs og Martin Mennecke de *samfundsvidenskabelige* aspekter af bogens tema. I det første afsnit diskuteres spørgsmål, der rejses i forbindelse med genopbygningen af et land og et samfund, der har været igennem et folkedrab. Det andet afsnit fokuserer på de problemer og dilemmaer, der opstår, når de ansvarlige skal stilles foran en international domstol.

TAK

Til slut vil vi gerne sige tak til *Højgaard og Schultz' Fond for tidligere tvangsarbejdere*, der generøst støttede projektet. Vi vil også gerne nævne en række personer, som har været til stor hjælp under udarbejdelsen af denne bog. Det drejer sig for det første om forfatterne, uden hvis engagement og sagkundskab der selvsagt ikke ville have været nogen bog. I denne forbindelse vil vi også gerne sige særlig tak til Asta Zinbo og Doune Porter fra *International Commission on Missing Persons*, der satte os i kontakt med en af vores bidragydere, Mark Skinner, og stillede billedmateriale til rådighed. Fotos og partiturer er blevet stillet generøst til rådighed af Alfredo Jaar, Michal Ronnen Safdie, Belmont Music Publishers og Gull Records. Dernæst vil vi gerne udtrykke vores taknemmelighed for de kommentarer, som vi løbende har fået fra flere af Undervisningsministeriets fagkonsulenter og en række lærere fra forskellige ungdomsuddannelser. I alt 26 undervisere og fagkonsulenter har givet deres besyv med på bogens ide og format og senere givet feedback på hvert kapitel. Tak til Anne Melillo, Birgitte Munk, Bonnie Hegner, Claus Levinsen, Dorthe Hagemann, Erik Ardal, Ilja Wechseltmann, Irene Thor Kaufmann, Jannie Dam, Johanne Larsen, Karin-Ann Madsen, Kirsten Andersen, Lise Wodschow, Mads L. Vig, Margrethe Tjalve, Marianne Helms, Marie Louise Grandorf, Mart Tiemensma, Otto Rühl, Peder Wiben, Per Henriksen, Peter Boile, Peter Sjøholm, Randi Helena Hansen, Thomas Kaptain og Ulrik Herskind. Tak også til Anni Kristensen, Cecilie Gregersen Nielsen, Jesper Houborg, Mai-Britt Ohlsen, Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane og Sine Mølbæk-Steensig for deres store hjælp til korrek-

turlæsning, oversættelser og alt det andet, som produktionen af en bog indebærer. Endelig en stor tak til redaktionsassistenterne Anna Catherine de Laine og Tine Brøndum, der fra projektets start har ydet en stor indsats og bidraget på mange måder til, at der nu foreligger bogen *Efter folkedrab*.